

ko'rgazma va biznes forum O'zbekistonda (6 marta), Avstriyada (2 marta), Hindiston, Fransiya, Belgiya, Germaniya, Niderlandiya, Yaponiya va Xitoyda tashkil etildi[12]. Ipakchilik sohasida rivojlangan mamlakatlardan yetti nafar malakali mutaxassislar tizimni rivojlantirish uchun ekspert sifatida uyushma raisining

maslahatchisi sifatida ish olib bormoqda.

Xulosa qilib aytish mumkinki, bugungi kunga kelib voqea pillakorlarining azaliy orzusi ushlangan. Negaki ipakchilik tarmog'i mutaxassislari faqat pilla xom ashyosini qayta ishlab, ko'proq daromad olish yo'lida izlanishlarni davom ettirishyapti.

#### Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Surxon tongi", 2018 yil. № 14 (17414)-son.
2. Surxondaryo viloyati hokimligi iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish bosh boshqarmasi hisobot ma'lumoti, 2020.
3. <https://lex.uz/docs/3146175>
4. <https://lex.uz/docs/3149416>
5. Surxon tongi", 2018 yil 7 aprel. 26 (17426) -son.
6. "Yangi O'zbekiston", 2020 y. 5 mart 47 (7549) son
7. Surxondaryo viloyat hokimligi iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish bosh boshqarmasi hisobot ma'lumoti. 2020 y.
8. Surxon tongi", 2018 yil 30 may. 41 (17441)- son.
9. <https://xs.uz/uzkr/post/ozbek-ipakchiligi>.
- 10 "Surxon tongi", 2018 yil, 20 yanvar. 6 (17406) - son
11. O'zbekiston milliy arxivi, M.52 -jamg'arma, 1 ro'yxat, 16 - ish, 49-varaq.
- 12 " Yangi O'zbekiston", 2020 yil 7 avgust, 147- son.

### БУХОРО ХОНЛИГИ ТАРИХИ ТАРИХНАВИСЛАР ТОМОНИДАН ЎРГАНИЛИШИ ВА ТУРЛИ ЁНДАШУВЛАР

#### Жураев Боходир Турдалиевич

Денов тадбиркорлик ва педагогика институти илмий тадқиқотлар,  
инновциялар ва илмий-педагог кадрлар тайёрлаш бўлими бошлиғи,  
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD).  
[b.jurayev@dpi.uz](mailto:b.jurayev@dpi.uz)

Бухоро хонлиги тарихи доирасида тадқиқотчилар ва олимлар томонидан кўплаб илмий тадқиқотлар, рисоалар, мақолалар яратилган бўлиб, тадқиқотлар асосан XVI-XVIII асрлардаги тарихнавислар томонидан ёзиб қолдирилган манбаларга таянилган ҳолда ёзилган.

Бундан ташқари мавжуд каталоглар орасида Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг Абу Райхон Бериунинг номидаги Шарқшунослик институти шарқ қўлёзмалари каталогини ҳам келтириб ўтиш ўринлидир[10;45].

Мустақиллик йиллари даврида

манбашунослик тарихига катта ҳисса қўшган олимлардан Б. А.Аҳмедовнинг "Ўзбекистон халқлари тарихи манбалари"[1;Б.152] ва "Ўзбекистон тарихи манбалари"[1;Б.352] каби илмий асарлари нашрдан чиқди.

Тадқиқ этилаётган даврга оид ёзма манбалар гуруҳи ниҳоятда кўп бўлиб улар қаторига XVI-XVIII асрлар тарихий ҳаётини ўзида акс эттирувчи тарихнавислар томонидан битилган асарларни киритиш мумкин. Жумладан, Захириддин Муҳаммад Бобурнинг "Бобурнома", Хондамирнинг "Ҳабиб ус-сияр", Мулла Шодийнинг "Фатҳнома", Муҳаммад Юсуф Муншининг

“Тарихи Муқимхоний”, Камолиддин Биноийнинг “Шайбонийнома”, Фазлуллох ибн Рўзбеҳоннинг “Меҳмонномаи Бухоро”, Ҳофиз Таниш Бухорийнинг “Шарафномаи шоҳий” (“Абдулланом”), Абудрахмон Давлат Толеънинг “Тарихи Абулфайзхон”, Мир Муҳаммад Амин Бухорийнинг “Убайдулланом” (XVIII асрнинг биринчи ярми) ҳамда Муҳаммад Қозимнинг “Номаи аламорои Нодирӣ”, Абулғози Баходирхоннинг “Шажараи турк” асари каби асарларини келтириш мумкин. Бу тарихий манбалар қисман ўрганилган ҳолос.

Юқорида келтирилган тарихий манбаларда тарихий воқеалар ва жараёнлар ҳукмдорларнинг ҳокимиятга келиш кетма-кетлиги, уларнинг ҳокимият юритиши хусусидаги маълумотлар, тахт учун ўзаро курашлар, ихтилофлар ҳамда курашаётган томонлар ўртасида тузилган сулҳлар, диний ва ижтимолий мезонлар, шунингдек, адабий анъаналар ва улар орасида тавафутлар кенг ёритилган бўлади.

Тарихнавислар томонидан ёзилган тарихий манбаларда муаллифларнинг дунёқараши ва ўша давр оммасининг фикрларини ўзида акс эттиради. Шунингдек мазкур асарларда давлат қурилиши ҳамда дипломатик муносабатлар ҳақидаги маълумотларни ҳам топиш мумкин. Ёзма манбаларда иқтисодий, ҳуқуқ ва таълим тизими, ижтимоий аҳвол ва ҳўжалик турмуш тарзини ёритиб берувчи маълумотлар кам бўлса-да, бу уларнинг қийматини асло пасайтирмайди. Чунки муаллифларнинг сўзларидан бундай маълумотларни аниқлаб олиш мумкин.

Ушбу даврга тарихини ўзида мужассам қилган манбалар кўп бўлиб, улар қисман европа ва рус тилларида босилиб чиққан. Ўзбекистонда эса ушбу тарихий манбалардан айримлар рус ва ўзбек тилларида таржима қилинган бўлиб, XX асрнинг ўрталаридан уларнинг нашрлари эълон қилинганлигини кўриш мумкин. Мазкур вақтда давр тарихини ёритиб берувчи асосий тарихий манбалардан “Абдулланом”, “Убайдулланом”,

“Меҳмонномаи Бухоро” ва бошқаларнинг таржималари нашр қилинди[12,Б.33].

Олима Р.Г.Мукминова ҳам бу даврнинг ижтимоий-сиёсий тузуми, ер-ҳуқуқий муносабатлари тарихини ўрганишга муносиб ҳисса қўшган тадқиқотчилардандир. Жумладан, Шайбонийхоннинг катта ҳажмли ягона вақфномаси «Вақфнома» ни рус тилига таржима ва ер муносабатларига оид қисмларини тадқиқ қилиб, унинг факсимелияси билан нашр эттирди[7;Б.353].

Умуман олганда Ғиёсиддин Хондамир Ўрта Осиё, Эрон, Афғонистон ҳамда Ҳиндистоннинг ўрта асрлардаги тарихига оид 10 га яқин асар яратганлиги маълум. Биз учун муҳим бўлган Хондамирнинг энг йирик асари “Ҳабиб ус-сияр фи ахбор ва афроз ул-башар” (“Инсон хабарлари ва фарзларида дўстнинг таржимаи ҳоли”) 1520-1524 йиллар мобайнида ёзилган ва вазир Каримуддин Хожа Ҳабибуллох Соважийга бағишланиб, асар номи ҳам қисман шу вазир исми билан боғланган. Асарда қадим замонлардан, то 1524 йилга қадар Шарқ мамлакатларида, хусусан, Эрон, Афғонистон, Ироқ ва Марказий Осиёда содир бўлган воқеалар қаламга олинган. Унинг XV асрнинг сўнгги ва XVI асрнинг биринчи чорагида Мовароуннаҳр ҳамда Хуросоннинг умумий аҳволини акс эттирган учинчи жилд учинчи ва тўртинчи қисмларидаги маълумотлар янгилиги билан катта илмий қимматга эгадир. Мазкур асар ўзбек тилига таржима қилиниб, нашр этилди.

Мазкур давр тарихига оид манбалардан яна бири – “Бадойиъ ул-вақойиъ” (“Нодир воқеалар”) номли асар бўлиб, унинг муаллифи XV асрнинг охири ва XVI асрнинг биринчи ярмида ўтган Зайниддин Восифийдир. У 1485 йили Ҳиротда туғилган.

Зайниддин Восифий Мовароуннаҳр ва Туркистоннинг кўпгина шаҳарлари Самарқанд, Бухоро, Ясси, Саброн, Шохруҳия, Тошкент ва бошқаларида истиқомат қилди ва мударрис, имом, тарбиячи, масалан, Суюнчхожанинг кенжа

ўғли Наврўз Аҳмадхоннинг тарбиячиси бўлиб хизмат қилди, Шоҳруҳияда бўлган йиллари эса Келди Муҳаммадхон ҳукуматида қози аскар лавозимида турди. Восифий 1551 йили Тошкентда вафот этди ва муқаддас манзилгоҳлардан шайх Хованд Тохур мазорига дафн қилинди[6;Б.246-247].

Восифийнинг “Бадойиъ ул-вақойиъ” номли тарихий-мемуар асарида 1512-1532 йиллар орасида муаллифнинг Хуросон ва Мовароуннаҳрда кўрган-кечирганлари, ўша даврдаги ижтимоий-сиёсий вазият баён этилган. “Бадойиъ ул-вақойиъ”да Мовароуннаҳрнинг XV асрнинг охири ва XVI асрнинг биринчи ярмидаги ижтимоий-сиёсий ва маданий ҳаётига оид қимматли маълумотлар кўп. Асар 1538-1539 йиллари ёзиб тамомланган.

“Бадойиъ ул-вақойиъ” нинг қўлёзмалари кўп бўлиб, ЎзР ФА Шарқшунослик институти кутубхонасида ўндан ортиқ нусхаси сақланмоқда[11;Б.13]. Мазкур тарихий манбанинг танқидий матни рус олими А.Н.Болдырев томонидан икки жилдда чоп этилган[2;Б.23]. Асар шунингдек, Хоразмда 1826 ва 1907 йилларда Диловархожа ва Муҳаммад Амин тўра томонидан ўзбек тилига таржима қилинган[6;Б.246-247]. Айрим парчалар рус тилида А.Н.Болдырев ва В.П.Юдин[3;Б.45] тарафидан эълон қилинган. “Бадойиъ ул-вақойиъ” асари ўзбек тилига А.Н.Болдыревнинг танқидий матнидан фойдаланган ҳолда Н.Норкулов томонидан таржима қилинган ва нашр этилган[4;Б.216]. “Миръот ул-мамолик” (“Мамлакатлар кўзгуси”) XVI асрда ўтган турк адмиралли Сейди Али Реис асаридир. У 1554 йил бошида Суриянинг Басра шаҳридан саёҳатини бошлайди. Ушбу денгизчи ҳамроҳлари билан биргаликда Ҳиндистон, Бадахшон, Мовароуннаҳр, Хоразм, Дашти қипчоқ, Хуросон ва Ироқи Ажам (Ғарбий Эрон) га саёҳат қилган. Юртига қайтгач, 1556 йилда саёҳат қилган мамлакатлари хусусидаги маълумотларни ўз асарига мухрлади. Асарда муаллиф саёҳат қилган мамлакатларнинг XVI аср ўрталаридаги ижтимоий-сиёсий аҳволи ва

халқи ҳақида қимматли маълумотларни учратамиз.

Сейди Али Реис XVI аср ўрталарида Мовароуннаҳрдаги сиёсий жараёнлар, Наврўз Аҳмад Барокхон бошчилигида Шайбонийлар билан Усмонли турк давлати билан бўлган муносабатлар хусусида қимматли маълумотлар қолдирган. Ушбу асарда мамлакат ва шаҳарлар, уларнинг осори атиқалари ҳақида ҳам қимматли маълумотлар келтирилган.

“Миръот ул-мамолик” матнини Аҳмад Жавдод тошбосма усули билан 1895 йили Истанбулда чоп этган бўлса, Ҳ.Вамбери инглиз тилига таржима қилиб, Лондонда чоп этилган. Шунингдек, асар Ш.Зуннунов томонидан ўзбек тилига таржима қилиниб, 1963 йили Тошкентда ҳам нашр этилган[9;Б.62].

Мазкур давр, яъни XVI аср бошидаги тарихни акс эттирувчи манбаларга кирувчи Мулла Шодийнинг “Фатҳнома” номли тарихий мавзудаги шеърӣ дoston бўлиб, унда Шайбонийхон бошлиқ Дашти қипчоқ ўзбеклари томонидан Самарқанднинг истило этилиши, 1501 йил июнь ойигача бўлган асосий ижтимоий-сиёсий воқеалар кенг ёритилган. Шунингдек, асарда Шайбонийхон аскарларининг Туркистон, Андижон, Бухоро, Дабусия ва Қарши вилоятларини ишғол қилганликлари ҳақида қимматли маълумотлар мавжуд[1;Б.199].

Бўрибой Аҳмедов берган маълумотга кўра: Асар биронта тилга таржима қилинмаган. Унинг қўлёзма нусхалари кўпгина мамлакатларнинг кутубхоналарида сақланади. Россия ва МДХ мамлакатларида “Фатҳнома” достонининг бешта қўлёзмаси мавжуд. Булардан икkitаси Санкт-Петербург Давлат университети кутубхонасида, икkitаси Душанбеда ва биттаси ЎзР ФА Шарқшунослик институтида (Инв. № 5369) сақланади. Тошкентдаги қўлёзма жуда қимматли бўлиб, XVI асрда кўчирилган[1;Б.199].

Худди шунга ўхшаш яна бир мабалардан бири “Шайбонийнома” бўлиб, ушбу асар форс тилида битилган, шеърӣ дoston ҳисобланади. Унинг муаллифи

шоир ва тарихнавис олим Камолиддин Биноийдир (1453-1512 йй.). Хиротда кўзга кўринган меъмор устод Муҳаммадхон Сабз оиласида дунёга келган. Ёшлик пайтлари оғир шароитда, Шохрух Мирзо вафотидан кейин мамлакатда кучайиб кетган тожу тахт учун кураш ва ўзаро урушлар шароитида кечди. Манбаларнинг гувоҳлик беришига қараганда, Камолиддин Биноий кенг маълумотли киши бўлиб, шеърят, иншо, илоҳиёт, мусиқа ва тарих илмларини чуқур билган.

Биноий дастлаб хожа Убайдулла Ахрорнинг тўнғич ўғли ва сулукда вориси хожа Қутбуддин Яхё, сўнг Заҳириддин Бобур, ундан кейин 1501 йили то умрининг охиригача, Шайбонийхон ҳузурида унинг сарой шоири ва тарихчиси бўлиб хизмат қилди[6;Б.147-148].

1507 йили Биноий Шайбонийхон билан бирга Хиротга келди ва 1510 йилгача она шаҳрида истиқомат қилди. 1511 йили шаҳарга Исмоил Сафавий кўшинлари яқинлашиши билан, у яна Мовароуннаҳрга кетиб қолди ва Қарши шаҳрида кун кечирди. Камолуддин Биноий 1512 йили Қарши мудофаачилари сафида туриб шаҳарни Сафавийлардан ҳимоя қилди ва ўша жангда ҳалок бўлди[1;Б.199-201].

Камолиддин Биноий Марказий Осиё, Ўзбекистон ва Қозоғистоннинг XV асрнинг сўнгги чораги ва XVI асрнинг бошларидаги ижтимоий-сиёсий тарихини ўрганишда алоҳида қийматга эга бўлган “Шайбонийнома” номли тарихий достонини ёзди. Биноийнинг “Шайбонийнома” асарида ҳам асосан Шайбонийхон таваллудидан бошлаб то Дашти қипчоқ ўзбеклари томонидан Мовароуннаҳр ва Хоразмни 1505 йили бўйсундирилишигача бўлган даврда ҳудудда бўлиб ўтган тарихий воқеалар ҳақида ҳикоя қилинади.

Худди “Фатҳнома” сингари “Шайбонийнома” асарининг ҳам матни чоп этилмаган. Лекин унинг қўлёзма нусхалари кўп бўлиб, ЎзР ФА Шарқшунослик институти қўлёзмалари фондида бир қанча қўлёзмалари мавжуд[13;Б.102]. Улар орасида яна бир қўлёзма бўлиб, ушбу

асарнинг хоразмлик машҳур тарихчи ва таржимон Муҳаммад Юсуф Баёний (1858-1923 йй.) томонидан қилинган ўзбекча таржимасидир. Мазкур асарнинг айрим қисмлари таржималаригина рус тилидаги мажмуаларда эълон қилинган ҳолос[13;Б.76].

“Меҳмонномаи Бухоро” номли Марказий Осиёнинг XV аср II - ярми –XVI аср бошларидаги воқеалар баёни мавжуд асарлардан биридир. Асар муаллифи Фазлуллоҳ ибн Рузбехондир. Ушбу асар ва унинг муаллифи хусусидаги дастлабки маълумотлар А.А.Семёнов ва М.А.Сальенинг тадқиқотларида берилган[8;Б.48].

У ўрта аср фанининг етук билимдонларидан бири бўлганлиги Султон Ҳусайн Мирзо, Шайбонийхон ҳамда Убайдуллахон саройида зўр эътибор қозонишига олиб келган.

“Меҳмонномаи Бухоро” асарининг қўлёзмасининг фақат иккита нусхаси борлиги маълум. Улардан бири автограф ҳисобланиб, ЎзР ФА Шарқшунослик институтида сақланмоқда[11;Б.28]. Р.П.Жалилова ва Б.А.Аҳмедов берган маълумотга кўра иккинчиси Туркияда, “Нури Усмания” кутубхонасига қарашлидир (Тартиб рақами 3431)[5;Б.334]. Ушбу қўлёзма асосида асар матнини эрон олими Манучеҳр Сетуде чоп этган[11;Б.78]. Асарнинг факсимилеси, К.А.Арендс муҳаррирлигида русча қисқартирилган таржимаси, сўзбоши ва изоҳлари билан Р.П.Жалилова томонидан нашр қилинган[5;Б.334].

Асарнинг биз учун қиммати шундаки, унда Дашти қипчоқ, Туркистон ва қозоқ улуси географик ҳолати, ўзбек ва қозоқларнинг келиб чиқиши, уларнинг этник таркиби, турмуши, урф-одати, шунингдек, бойларнинг хўжалигида қул меҳнатида фойдаланиш ҳоллари ҳақида бениҳоят қимматли маълумотлар учрайди[6;Б.150].

Хулоса сифатида шуни таъкидлаб айтиш ўринлики, айтиш мумкинки, совет ва мустақиллик йилларида Бухоро хонлиги тарихини ўзида акс эттирувчи тарихий

манбаларнинг айримларининг рус ёки ўзбек тилига таржима қилиниши ушбу давр тарихини ёритувчи илмий тадқиқотлар учун янги имкониятларни юзага келтирди. Мавзу тарихшунослиги ва

манбашунослиги йўналиши бўйича амалга оширилган тадқиқотлар мазкур давр тарихининг ўрганилишига туртки бўлиб хизмат қилди, ривожига ҳисса бўлиб қўшилди.

### Фойдаланилган манбалар ва адабиётлар:

1. Аҳмедов Б.А. Ўзбекистон халқлари тарихи манбалари. – Тошкент: 1991. – Б. 152, 199, 201, 352.
2. Болдырев А.Н. Рукопись «удивительных событий» (мемуаров таджикского писателя XVI в. Васафи) в Государственной Публичной библиотеке им. М.Е.Салтыкова-Щедрина // Тр. / ГПБ. 1957.
3. Болдырев А.Н. Мемуары Зайн-ад-дина, как источник для изучения культурной жизни Средней Азии и Хорасана на рубеже XV—XVI вв. // Тр. Отд. Востока ГЭ. 1939. Т. 2. –С. 45.
4. Восифий Зайниддин. Бадоеъул вақоеъ – Нодир воқеалар / Форсийдан Н.Норкулов таржимаси. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1979. – Б. 216.
5. Фазлаллах ибн Рузбехан Исфохани. Михман-наме-йи Бухара (Записки бухарского гостя) [Текст] / Пер., предисл. и примеч. Р.П.Джалиловой; Под. ред. А. К.Арендса; [АН СССР, Отд-ние истории, АН УзССР, Ин-т востоковедения]. – Москва: Наука, 1976. –С. 197., -С. 334.
6. Манбашунослик. Тузувчилар: Абдумажид Мадраимов, Гавҳар Фузаилова. – Тошкент: Ўзбекистон Республикаси ФА “Фан” нашриёти, 2007. – Б. 147-148, 150, 246-247.
7. Мукминова Р.Г. К Истории аграрных отношений в Узбекистане в XVI в. по материалам «Вакфнаме». – Т.: Фан, 1996. – С. 353.
8. Семёнов А.А. К вопросу о происхождении и составе узбеков Шейбани-хана. “Труды АН Тадж ССР”, т. 12, вып. 1. – Сталинабад: 1954.; Ўша муаллиф: Шейбани-хан и завоевание им империи Тимуридов. “Труды АН ТаджССР”, т. 12, вып. I. – Сталинабад: 1954.; М.А.Салъе. Малоизвестный источник по истории Узбекистана – “Михман-наме”. “Труды Ин-та востоковедения АН УзССР”, вып. 3, 1954.
9. Сейди Али Раис. Миръот ул-малолик / Ш.Зуннунов таржимаси. – Тошкент: Фан, 1963. –Б. 62.
10. Собрание восточных рукописей Академии наук Узбекской ССР: Каталог / Под ред. чл.-кор. АН УзССР, действ. чл. АН ТаджССР, д-ра ист. наук, проф. А.А. Семёнова; Ин-т востоковедения. - Ташкент: [б. и.], 1952. –С. 45.
11. Собрание восточных рукописей Академии наук Узбекистана. История / Сост. Д.Юсупова, Р.П.Джалилова. – Ташкент: Фан, 1998. –С. 13, 28, 102.
12. Хафиз-и Таныш Бухари. Шараф-наме-йи шахи (Книга шахской славы): Факс. рукописи Д 88. [В 4-х ч.] / Хафиз-и Таныш ибн Мир Мухаммад Бухари; Пер. с перс., введ. [С. 1-23], примеч. и указ. М.А. Салахетдиновой. – Москва: Наука, 1983. –С. 299, -С. 245.; Амин-и Бухари, Мир Мухаммед. Убайдулла-наме / Пер. с тадж. с примеч. чл.-кор. Акад. наук УзССР проф. А.А. Семенова; Акад. наук Узбек. ССР. Ин-т востоковедения. – Ташкент: Изд-во Акад. наук УзССР, 1957. –С. 326.; Фазлаллах ибн Рузбихан Исфохани. Михманнаме-йи Бухара (Записки бухарского гостя) / Перевод, предисловие и примечания Р.П.Джалиловой. Под редакцией А.К.Арендса. – Москва: 1976. – С. 538.
13. Шади. Фатх-наме. / Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков. (Извлечения из персидских и тюркских сочинений) // Пер. О.Ф.Акимовской и В.П.Юдина. – Алма-Ата: Наука, 1969.